

I hvarje fall erbjuder denna skildring en viss egendomlig likhet, och en eller annan verkligt folklig tråd måste väl äfven ingå i uppränningen till den fantastiska väfven i nämnda dikt.

En anatomisk notis till gaffelns historia.

Af

Carl M. Fürst.

Vare sig vi tänka oss gaffeln som fångstredskap eller som redskap vid tillagning, förskärning, servering eller förtäring af vissa maträtter, så måste vi ansluta oss till Troels-Lund,¹ då han säger, »at man havde bedre Hold paa en Ting ved at tage den paa Fork end paa Spid».² Detta har naturligtvis också gjort, att vi finna gaffelformade redskap långt bort i forntiden. Vi se dem såsom attribut till grekiska gudabilder, och de olika gaffelformerna föra ofrivilligt våra tankar på motsvarande, som ännu i dag äro i praktiskt bruk. Hafsguden Poseidons treudd skulle våra gamla fiskare helt säkert kalla ljuster. Plutons tvåudd har en äkta gaffelform. Då den är i afgrundsgudens hand ledas lätt våra tankar i löpande följd på pino-redskap, eldgaffel och stekspett o. s. v.; men därmed jäfvas ej utan bestyrkes det ofvannämnda yttrandet om gaffelns lämpliga form för praktiskt bruk.

Såsom bordsgaffel, att föra maten till munnen, har gaffeln haft en relativt kort tillvaro. Däremot att användas till hjälp vid förskärandet af särskildt stekarna leder den sina anor åtminstone till romartid. Förskärargaffeln var förr liksom nu ett stort instrument, som vid gästabuden fördes af munskänkens säkra hand. Såsom demonstration af förskärargaffelns bruk meddelar jag här en bild från

¹ Troels-Lund, Dagligt liv i Norden i det sekstende Aarhundrede. Bind V.

² Det danska *Fork* är af samma stam som det tyska *Forke*, det engelska *fork* det franska *la fourchette* o. s. v. och det latinska *furca* och *furcula*.

Fig. 1. Kondottieren Colleoni håller gästabud för sin gäst Christian I. Munkänen skär för en fågelstek och har förskärargaffel i vänster hand. Ur C. E. Reventlow, Freskerna på slottet Malpaga.

medeltidens sista tider. Fig. 1. Det är en tafla ur länsgrafve C. E. Reventlows praktverk öfver freskerna på slottet Malpaga vid Bergamo.¹ Bilden föreställer ett gästabud 1474 hos den bekante kondottieren

¹ C. E. Reventlow, Freskerne paa Slottet Malpaga fremstillende Kong Christiern den førstes Besøg hos Bartolomeo Colleoni. Kjøbenhavn MCMIII.

Bartolomeo Colleoni på hans slott för Kristian den förste af Oldenburg. Colleonis munskänk Alberto dei Quarenghi har en stor gaffel i vänster hand, då han håller på att skära för en fågel. Kungen har, så vidt man kan se, ej någon bordsgaffel men väl handdukar eller servietter att torka fingrarna på, något som då, när man ej hade bordsgafflar, behöfdes mera än nuförtiden, om också vi vid kräftätning m. m. anlita tvagning vid bordet på medeltida sätt.

När bordsgaffeln först togs i bruk och när den mera allmänt användes är, såsom vi veta, långt ifrån klart. De faktiska uppgifter, som kunna lämnas härom, böra därför hafva intresse, och är det detta, som föranlett mig här lämna ett litet strå till stacken. Jag gör det, då jag har den möjligen falska tron, att våra etnografer mera sällan studera gamla anatomiska klassiker under sökandet efter forna seder och bruk.

Den författare jag här skall citera är ej någon mindre än vår störste renässansanatom, Andreas Vesalius. Han har förvärfvat sig hederstiteln »Anatomiens fader» genom sitt väldiga, epokgörande arbete om människokroppens byggnad eller såsom det utförligt heter: »*Andreæ Vesalii Bruxellensis, invictissimi Caroli V Imperatoris medici, de Humani corporis fabrica. Libri septem. Basileæ per Joannem Oporinum 1555.*» (Förtalet är dateradt 1542.)

I detta arbete förekomma en mängd härliga anatomiska afbildningar i träsnitt efter teckningar af Tizians lärjunge Stephan a Calcar. De rikhaltiga initialerna med sina verksamma putti gifva i bilder utan ord en mycket intressant kulturhistorisk skildring särskildt i anatomiskt och kirurgiskt hänseende.

Ibland textfigurerna hos Vesalius förekommer en bild af ett bord med olika instrument afsedda för anatomen vid dissektionerna, fig. 2. Här ligga på vänstra öfre delen af bordet två s. k. hamuli. Dessa hakar äro försedda med ganska stora skaft till handtag. Dylika hakar användas numera sällan af anatomerna. I stället har man dubbelhakor utan handtag. Kirurerna bruka däremot allt fortfarande både spetsiga och trubbiga hakor vid sina operationer.

Då Vesalius beskriver instrumenten, som ligga på bordet, säger han om hakarna: »*Licebit etiam hamulos duos effingere, illos refe-*

rentes, quos Capitis initio appinximus. Consvevi autem illos parare ex furculis, quæ Italarum mensæ in dies apponuntur, et a pyramide nomen sibi vendicant. Si enim utraque eiusmodi furculæ crura magis lima attenuaveris, et dein eorum apices oblique nonihil instar semicirculi inflexeris, hamulum tibi elegantem paraveris, cuius mucrones: lima exarbitrio acuere est integrum, atque ita unum hamulum obtusio-rem, alterum vero acutiorem comparare iuverit.» I öfversättning

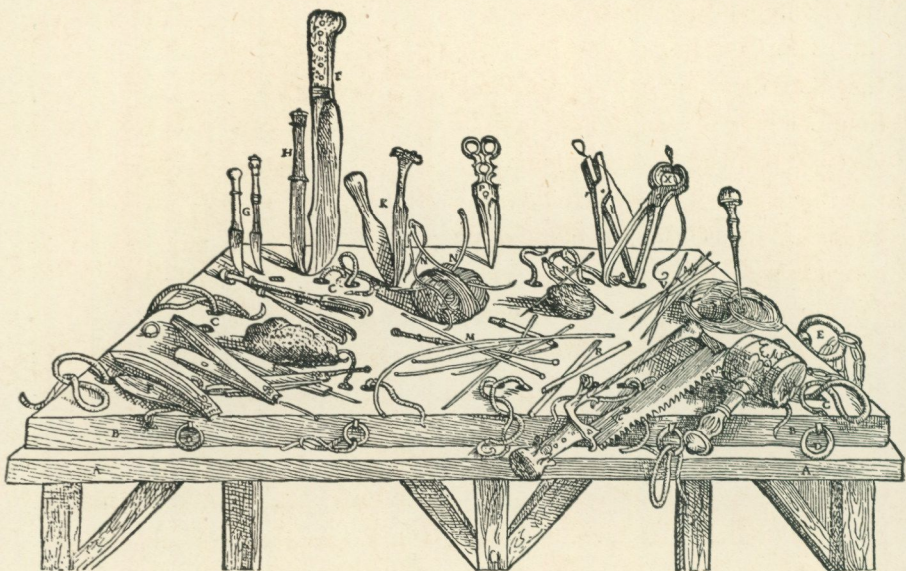

Fig. 2. Bord med dissektionsinstrument. L. Hakar (hamuli) gjorda af gafflar.
Ur Vesalius, De humani corporis fabrica.

skulle detta låta så: »Man kan äfven göra två hakar af det slag, som jag afbildar vid kapitlets början. Jag plägar emellertid tillverka dem af gafflar, sådana som dagligdags höra till italienarnas måltid och som förskaffat sig sitt namn af pyramiden. Om du så aftunnar med en fil de båda skänklarna af en gaffel af detta slag och därefter böjer in deras spetsar snedt liksom i en halfcirkel, så förvärfvar du dig en elegant hake, hvars uddar man efter godtfinnande kan spetsa med filen. Och så kan man göra den ena haken trubbig och den andra jämförd därmed spetsig.»

Att Vesalius var stolt öfver sin uppfinning af de spetsiga och trubbiga hakarna och att den uppskattades af hans samtid framgår ibland annat af närstående bild, fig. 3, där Vesalius afbildas med instrumentet i handen.

Vesalius var född 1514 i Bryssel af tyska föräldrar. Han hade studerat i Löwen och ett par år i Montpellier och Paris samt sedan i Italien. I Padua höll han redan 1537 en *Anatomi* d. v. s. dissekerade och demonstrerade offentligt ett lik under ungefär tre veckors tid. Han blef här professor. År 1544 kallades han till professor i Pisa och var öfverallt högt uppburen i Italien, där han umgicks i de förnämsta kretsarna. Redan under 1544 blef han, till skada för vetenskapen, lifmedikus hos Carl den femte och sedan hos Filip den andre. Han dog på ön Zante under en pilgrimsfärd.

Fig. 3. Andreas Vesalius hållande sin hake i handen. Träsnitt från 1500-talet.

Tydligt framgår af den ofvan meddelade texten ur Vesalius anatomi, att han ej sett gaffel brukas vid måltiderna förr än han kom till Italien. Här var den emellertid år 1542 använd till dagligt bruk (»in dies»). Då Vesalius var upptagen bland de förnämligaste i Italien, men säkerligen innan han kom dit ej umgåtts i kretsar med så raffinerade vanor som där, så är det ej uteslutet att gaffeln förekom äfven i andra länder inom högre kretsar, fastän Vesalius ej sett det. Sannolikt har dock ej gaffeln varit mycket länge i bruk i Italien före 1542. Vesalius hade säkerligen ej då kunnat yttra sig såsom han gör. Förhållandet vid kungafesten hos Colleoni anger, att 1474 ej några bordsgafflar förekommo. Det är alltså troligt, att gaffeln upptagits till dagligt bruk i Italien vid början af 1500-talet.

Ett uttryck i Vesalius' beskrifning af sina hakar är ej lätt att säkert tyda. Det står att gafflarna förskaffat sig sitt namn af *pyramiderna* (*ex furculis, quæ . . . a pyramide nomen sibi vendicant*). Man skulle kunna tro, att gaffeln på Vesalius' tid kallats pyramid, men det är, såvidt jag kunnat finna, ej någon anledning att tro det. Uttrycket vore då att uppfatta som om gaffeln fått sitt namn efter formen hos pyramiden eller något för den betecknande. Jag vill då i detta sammanhang påpeka, huru våra ord »gaffel» och »gafvel» likasom de tyska Gabel och Giebel hafva samma stam, hvilken äfven tillhör det franska och engelska »gable», husgafvel. Schade,¹ som angifver detta, tillägger »wie auch lat. *Furca* die gabelförmige Spitze an Gebäuden». — Vi se alltså, att »furca» kan beteckna både gaffel och gafvel, hvilka båda ord angifva en spetsvinklig form, vare sig vinkelbenen äro fria (hos gaffeln) eller rummet mellan dem är utfyllt (hos den trekantiga gafveln). Då pyramiden består af trekantiga gaflar, *furcæ*, så kunde det sägas, såsom Vesalius gör, att »*furculæ*» hafva sitt namn af pyramiderna. — Dessa mina utläggningar kunna kanske låta ansträngda och litet bärande, men de kunna måhända just därför locka andra att komma med bättre.

¹ Oskar Schade, *Altdeutsches Wörterbuch* 2:te 1872—1882.

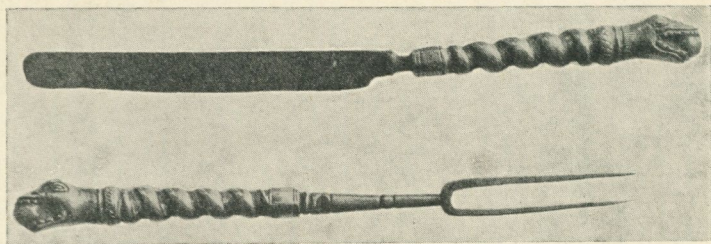

Fig. 4. Gaffel och knif med silfverskaft från 1600-talets midt. Tillhör professor C. M. Fürst i Lund. ²/₃.